

การบริหารจัดการทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง

Social Capital Management for Community Development in the Form of Self-Help

อุไรวรรณ แมะบ้าน

Uraiwan Maeban

หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์และนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยรังสิต

E-mail: aumaru555@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทที่มีผลต่อการบริหารจัดการทุนทางสังคมและ 2) เพื่อศึกษากลยุทธ์การบริหารจัดการทุนทางสังคมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กรณีศึกษา ตำบลโหล่งขอด อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ และตำบลน้ำเกี๋น อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน เก็บข้อมูลการวิจัยแบบมีส่วนร่วมหลายรูปแบบ คือ วิเคราะห์และการสังเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่มและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

ผลการวิจัย พบว่า 1) บริบทที่มีผลต่อการบริหารจัดการทุนทางสังคม พบว่า สภาพทุนทางสังคมของชุมชน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ด้านทุนมนุษย์ หากมีผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนชุมชนอย่างจริงจัง จะทำให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ซึ่งทุนมนุษย์เป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนให้การพัฒนาบรรลุตามเป้าประสงค์ที่วางไว้ โดยมีทุนทางสถาบันต่างๆ ในพื้นที่ เข้ามามีบทบาทเป็นภาคีเครือข่าย สร้างการมีส่วนร่วม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยอาศัยทุนทางวัฒนธรรมภูมิปัญญา เป็นองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งได้แก่ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและสิ่งต่างๆ ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งในการขับเคลื่อนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้ชุมชนเข้มแข็งต้องอาศัยชุมชนเป็นหลักในการพัฒนามากกว่าอาศัยภาครัฐที่จะเข้ามาช่วยเหลือ การใช้กลยุทธ์การบริหารจัดการทุนทางสังคมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง พบว่า มีการขับเคลื่อนชุมชนโดยมีการวางแผน และการประสานงานภายในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการร่วมศึกษาปัญหา ร่วมคิด ร่วมทำร่วมตัดสินใจ และวางแผนในการดำเนินงานและประสานงานร่วมกัน กลยุทธ์การบริหารจัดการที่ชุมชนนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง คือ การจัดการความรู้ ซึ่งการจัดการความรู้ ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การแบ่งปันความรู้ และการประยุกต์ใช้ความรู้ การบริหารทุนทางสังคมจึงเป็นปัจจัยความสำเร็จหลักของการพัฒนาชุมชนพึ่งตนเองในชุมชนท้องถิ่นไทย

คำสำคัญ: ทุนทางสังคม การบริหารจัดการทุนทางสังคม ชุมชนพึ่งตนเอง

Abstract

The purposes of this study were to study 1) context that affects social capital management and 2) to study social capital management strategies that affect community development in the form of self-reliant communities. This research is the qualitative research case study of Long Khong Subdistrict, Phrao District, Chiang Mai Province and Nam Kien Sub-district, PhuPhiang District, Nan Province, collected on multi-participatory research namely analysis and synthesis of documents, In-depth interview, group conversation and participatory observation.

The results were as follows: 1) the context affecting social capital management showed that the social capital of the community were human capital, institutional capital, culture and wisdom, natural resources and environment. If there are community leaders, both formal and informal took a role in driving the community

seriously would make that community strong and independent human capital was the key to drive development to meet the goals set. There were funding from various institutions in the area becoming network partners created engagement exchanged of knowledge by relying on cultural capital and wisdom was an element of the environment that existed in the community which included customs and tradition belief and other that was the identity of the community in which driving various activities allowing strong communities to rely on communities for development rather than the government would come to help. 2) Using social capital management strategies that affect community development in the form of self-reliant communities, it was found that community-driven operations were being planned and concreted coordination within the community people came in to play a role in studying problems, thinking together, making decisions and planning on operations and coordination. The management strategy that the community used in developing self-reliant communities was knowledge management. In which knowledge management included knowledge creation, Knowledge storage, Knowledge sharing and the application of knowledge social capital management was therefore a key success factor for the development of self-reliant communities in Thai local communities.

Keywords: Social capital, Social capital management, Community development, Self-sufficient

บทนำ

ในสภาวะปัจจุบันบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ ในการสร้างรายได้ขึ้น ที่สำคัญคือ ชุมชนท้องถิ่น ที่ใช้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเข้ามาสร้างรายได้ เป็นจำนวนมากให้กับประเทศ เพื่อใช้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น การนำทุนทางสังคมของแต่ละชุมชน หรือสิ่งที่มีอยู่ มาพัฒนาและทำให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้น สร้างอัตลักษณ์ให้กับสินค้าต่างๆ โดยการนำเทคโนโลยีเข้ามาสนับสนุน เช่น การใช้เทคโนโลยีเป็นช่องทางในการประชาสัมพันธ์สินค้าและบริการให้เป็นที่รู้จัก เน้นภาคบริการ การสร้างความประทับใจ ให้เพิ่มมากขึ้น ในด้านการเกษตรก็เปลี่ยนจากการเกษตรแบบดั้งเดิม ไปสู่การเกษตรสมัยใหม่ ที่เน้นการบริหารจัดการและใช้เทคโนโลยีหรือ Smart Farming อีกทั้งต้องเพิ่มพูนความรู้และทักษะใหม่ๆ ให้กับคนในชุมชนหรือในกลุ่มต่างๆ เพื่อพัฒนาศักยภาพของสินค้าและบริการให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป โดยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมนั้น ทำให้สังคมต้องกลับมาให้ความสำคัญกับความเป็นรากเหง้าของบ้านเกิดและชุมชน คนรุ่นใหม่กลับไปท้องถิ่น เพื่อหันไปพัฒนาต่อยอดทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ให้ดีกว่าเดิม ซึ่งบทบาทในการขับเคลื่อนการบริหารจัดการชุมชนแบบพึ่งตนเองนั้น มีความเข้มแข็ง เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนมากขึ้น ในทางรัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง คนในชุมชนท้องถิ่นมีการร่วมกันคิด ร่วมกันจัดรูปแบบกิจกรรม ร่วมกันสร้างโครงการ แผนงาน ในชุมชนอย่างมีคุณภาพและเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรม เป็นส่วนหนึ่งของการบริหารจัดการกิจกรรมสาธารณะที่ชี้ให้เห็นว่า บทบาทของรัฐบาลประศาสนศาสตร์พลเมืองจะเกิดขึ้นได้ดี ขึ้นอยู่กับบริบทหรือความเข้มแข็งของคนในชุมชน ตัวนำชุมชน โดยที่ชุมชนต้องช่วยเหลือตนเองก่อน หากแต่รัฐนั้น คอยเข้ามาสนับสนุนในด้านที่จำเป็น เช่น งบประมาณ หรือการบริหารจัดการให้เหมาะสมกับพลเมือง จากการจัดการตนเองของชุมชนเพื่อให้ท้องถิ่นมีความเข้มแข็งมากขึ้น การศึกษาพื้นที่ภายใต้ภูมิรัฐประศาสนศาสตร์ และค้นหาทุนทางสังคมในชุมชนที่มีอยู่ในชุมชน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดเศรษฐกิจภายในชุมชนบนรากฐานทุนทางสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชน สภาพแวดล้อม และพลเมืองในชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนา และสื่อถึงรากเหง้าประวัติศาสตร์ชุมชน ถือเป็นทุนทางสังคมที่เป็นรากฐานสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาด้านอื่นๆ ในชุมชนท้องถิ่นให้เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้

ทุนทางสังคม เป็นสิ่งหนึ่งที่มาจากความร่วมมือ ร่วมใจของพลเมือง ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจของคนในชุมชน ความเอื้ออาทรต่อกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทุนทางสังคม เป็นเสมือนสมบัติของทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา ที่สำคัญทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยิ่งใช้ ยิ่งมีเพิ่มมากขึ้น การจัดการ “ชุมชนไทยแบบชุมชนพึ่งตนเอง” สามารถกำหนดแบบแผน แนวทาง วิธีการที่ทำให้เศรษฐกิจของคนใน

ชุมชนท้องถิ่นดีขึ้น เพราะการที่ประชาชนมีเศรษฐกิจที่ดีขึ้นก็จะช่วยให้ประชาชนหลุดพ้นจากการพึ่งพิงผู้อุปถัมภ์ หันมาพึ่งตนเองให้มากขึ้น ลดการใช้วัฒนธรรมอุปถัมภ์ลง หันมาช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากขึ้น กลับมายุติโยงกันด้วยวัฒนธรรมชุมชน ที่แข็งแกร่งขึ้น การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ด้วยทุนทางสังคมของชุมชนที่มีอยู่ เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถจัดการตนเอง แก้ไขปัญหาตนเอง จนเกิดการพัฒนาศาธารณะของท้องถิ่นให้ประสบความสำเร็จ โดยชุมชนพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน การที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้นั้น กระบวนการพัฒนาชุมชนจะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกๆ ภาคส่วน มีการประสานความร่วมมือทั้งจากองค์กรในพื้นที่และนอกพื้นที่ ซึ่งมีองค์ความรู้ และประสบการณ์ในแต่ละด้าน ดังนั้น การพัฒนาเพื่อเสริมศักยภาพชุมชนด้วยการเพิ่มกระบวนการสร้างพลังให้กับประชาชนได้มีความสุขและพึ่งตนเองได้ การใช้กระบวนการสร้างมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ให้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นและเกิดการเรียนรู้สู่การจัดการแบบมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้น โดยมุ่งเน้นการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างคนในชุมชน ภาคประชาสังคมและภาคประชาชนในการขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ จึงสะท้อนแนวคิดของการพัฒนาเพื่อสร้างชุมชนที่สามารถจัดการตัวเองได้อย่างชัดเจน กระบวนการสร้างเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างเป้าหมายและแผนการพัฒนาของชุมชนให้เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้นั้น บทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบในฐานะพลเมืองของชุมชนต้องมีด้วย กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม สร้างกระบวนการวางแผน การคิด การลงมือปฏิบัติ และแก้ปัญหาาร่วมกัน เพื่อให้เกิดกฎกติกาของชุมชน การรู้จักหน้าที่ของผู้นำ ผู้ตามและปฏิบัติตามกฎกติกา ข้อตกลง มาตรการทางสังคมของชุมชนได้อย่างเต็มใจ และกระบวนการสร้างเวทีประชาคมแนวร่วมของชุมชนแบบการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการตนเองเป็นชุมชนพึ่งตนเองได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาบริบทที่มีผลต่อการบริหารจัดการทุนทางสังคม
- 2) เพื่อศึกษากลยุทธ์การบริหารจัดการทุนทางสังคมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยฉบับนี้มุ่งที่จะศึกษาถึงบริบทในการบริหารจัดการทุนทางสังคม เพื่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง วิธีการ และกระบวนการในการดำเนินการ รวมถึงศึกษาปัญหาอุปสรรค ของการจัดการทุนทางสังคม อันจะนำไปสู่ข้อเสนอแนะแนวทางในการใช้ทุนทางสังคมของแต่ละชุมชน ให้เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ ซึ่งทุนทางสังคม นั้นประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ทุนวัฒนธรรมประเพณี และทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชน นำแนวคิดทฤษฎีการจัดการแบบพึ่งตนเองในการพัฒนารูปแบบกระบวนการค้นหาทุนทางสังคม หรือสำนึกของการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น แนวทฤษฎีการมีส่วนร่วม กระบวนการในการแสดงความคิดเห็นในการสร้างทุนของชุมชน มีส่วนร่วมในการปฏิบัติ หรือร่วมในการตัดสินใจอย่างไร รวมถึงการจัดการความรู้ การสร้างองค์ความรู้ภายในชุมชน การสร้างกระบวนการความคิดมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบริบทชุมชน

งานวิจัยนี้มีวิธีการศึกษาและดำเนินการโดยการเก็บข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งนี้โดยใช่วิธีการ เก็บข้อมูลการวิจัยแบบมีส่วนร่วมหลายรูปแบบ คือ การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Groups Discussion) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เรียงลำดับความสำคัญของปัญหา (Matrix Ranking) ทั้งภาครัฐและประชาชนในเขตพื้นที่ เมื่อจัดระเบียบข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ใช้เทคนิควิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive Analysis) ควบคู่กับศาสตร์แห่งการตีความ (Hermeneutics) ในการวิเคราะห์ตีความควบคู่กับบริบท โดยมีรายละเอียดดังนี้

- 1) การสำรวจพื้นที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชน
- 2) การจำแนกกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่
- 3) การสัมภาษณ์เจาะลึกโดยการสืบค้นหาผู้รู้ ปรารพณ์ท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับทรัพยากร ทั้งด้านการผลิต การจัดการ การใช้ประโยชน์
- 4) การจัดสนทนากลุ่ม (Focus Groups Discussion)

5) การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) บุคคลท้องถิ่นในชุมชน รวมถึงหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการสังเกต การแบบมีส่วนร่วมในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชุมชน

กลุ่มประชากรในการศึกษา ได้แก่ ผู้นำชุมชน ราษฎรชาวบ้าน ผู้นำศาสนา ประชาชนในพื้นที่ หน่วยงานภาครัฐ องค์กร ชุมชน

พื้นที่ในการศึกษาวิจัย ได้แก่ พื้นที่ตำบลโหล่งซอด อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ และพื้นที่ตำบลน้ำเกี๋ยน อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน

ผลการวิจัย

จากการศึกษาบริบทที่มีผลต่อการบริหารจัดการทุนทางสังคม สภาพทุนทางสังคมของชุมชน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ด้านทุนมนุษย์ หากมีผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนชุมชนอย่างจริงจัง มีความเสียสละทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม มีความสามัคคีช่วยเหลือ เอื้ออาทรต่อกัน จะทำให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ซึ่งทุนมนุษย์เป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนและผลักดันให้การพัฒนา บรรลุตามเป้าประสงค์ที่วางไว้ โดยมีทุนทางสถาบันต่างๆ ในพื้นที่ เข้ามามีส่วนร่วมและเป็นภาคีเครือข่าย วิธีการนำทุนทางสังคม ไปบริหารจัดการชุมชนพึ่งตนเอง พบว่า ชุมชนมีวิธีการนำทุนทางสังคมไปบริหารจัดการชุมชนให้เกิดความยั่งยืน คือ การสร้างและพัฒนาศักยภาพภาคีเครือข่าย แกนนำชุมชน การสร้างการมีส่วนร่วม การสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การค้นหาทุนในชุมชน การทดลองนำมาปฏิบัติ การขยายผลต่อยอด การสร้างศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน โดยอาศัยทุนทางวัฒนธรรมภูมิปัญญา เป็นสื่อ เป็น องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อม ในการขับเคลื่อนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้ครอบคลุมเข้มแข็งและชุมชนเข้มแข็งตามไปด้วย ซึ่งการบริหารจัดการทุนทางสังคม เพื่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง จะต้องดำเนินการโดยอาศัยชุมชนเป็นหลักในการ พัฒนามากกว่าอาศัยภาครัฐที่จะเข้ามาช่วยเหลือ หากชุมชนได้มีการบริหารจัดการทุนทางสังคมของตนเองจะเกิดการพัฒนาชุมชน และชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

ในการใช้กลยุทธ์การบริหารจัดการทุนทางสังคมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเองของพื้นที่ ที่ ทำการศึกษา พบว่า มีการขับเคลื่อนชุมชนโดยมีการวางแผน และการประสานงานภายในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม โดยการวางแผนการพัฒนาในพื้นที่นั้นประชาชนเข้ามามีบทบาทในการร่วมศึกษาปัญหาและร่วมคิด วางแผนในการดำเนินงานและ ประสานงานร่วมกัน ในการสร้างชุมชนเข้มแข็ง มีการสร้างเครือข่ายสังคมภายในชุมชนร่วมกัน โดยเริ่มจากเครือข่ายทางสังคมที่ ใกล้ชิดกับบุคคลภายในชุมชนที่สุดคือ เครือญาติ เพื่อน และประชาชนในชุมชน ซึ่งบุคคลที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันและมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกันอยู่ตลอดจะเกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน จึงทำให้เกิดการมีส่วนร่วมขึ้น คือ ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมตัดสินใจ และกลยุทธ์การบริหารจัดการที่ชุมชนนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง คือ การจัดการความรู้ ซึ่งการจัดการความรู้ ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การแบ่งปันความรู้ และการประยุกต์ใช้ความรู้ โดยชุมชนสามารถขับเคลื่อนกลยุทธ์การบริหารจัดการทุนทางสังคมในด้านต่างๆ ที่กล่าวมานี้ เพื่อให้เกิดรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง และการบริหารทุนทางสังคมเป็นปัจจัย สำคัญหลักของการพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง

จากการศึกษาการบริหารจัดการทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนในรูปแบบชุมชนพึ่งตนเอง จากกรณีศึกษาพื้นที่ชุมชน 2 แห่ง สรุปได้ดังนี้

ทุนทางสังคมของชุมชนพึ่งตนเอง ผลการศึกษสรุปว่า ทุนทางสังคม หมายถึง ทรัพยากรที่มีชุมชนมีอยู่ หรือสร้างขึ้น โดยเกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเอื้อผลการดำเนินงานของชุมชนให้เป็นไปด้วยความสะดวก และเกื้อกูลให้เกิดการจัดการ ความรู้ ส่งผลให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ สำหรับชุมชนพึ่งตนเองทั้ง 2 แห่ง มีทุนทางสังคม ที่เหมือนกัน 3 ทุน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ทุนวัฒนธรรม ประเพณี และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งทุนทางสังคมทั้ง 3 ทุน มีการบริหารจัดการทุนแบ่งได้เป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ การขับเคลื่อนชุมชน ชุมชนพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมชุมชน การจัดการความรู้ชุมชน

การขับเคลื่อนชุมชน หมายถึง การพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีการวางแผนและมีรูปแบบในการพัฒนาที่ชัดเจน การขับเคลื่อนชุมชน ประกอบด้วยการบริหารจัดการ 2 ลักษณะ ได้แก่ การวางแผน และการประสานงาน

1) การวางแผน (planning) หมายถึง กระบวนการหรือภาระหน้าที่ ของการพิจารณาตัดสินใจล่วงหน้าว่าจะทำอะไร การคาดการณ์ล่วงหน้าถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะมีผลกระทบและกำหนดขึ้นเป็นแผนการปฏิบัติงาน เพื่อสำหรับเป็นแนวทางของการทำงานในอนาคต การศึกษาพบว่า ภายในชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีการวางแผนในการพัฒนาชุมชน โดยเริ่มการวางแผนจากปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน การดำเนินการจัดทำแผนนั้น จะมีการประชุมประชาคม และมีการดำเนินการจัดทำแผนโดยจะมีข้อแตกต่างกันคือ ตำบลโหล่งซอด จะมีการวางแผนการพัฒนาโดยใช้แผนชุมชนแผนงานพัฒนาสามปีขององค์การบริหารส่วนตำบลโหล่งซอด และมีการจัดทำแผนปฏิบัติการครีทานนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ป่า ตามเป้าหมาย “โหล่งซอดโมเดล” การขับเคลื่อนการวางแผนมืองค์การบริหารส่วนตำบลโหล่งซอด เป็นหลัก ส่วนในพื้นที่ตำบลน้ำเกี๋ยนได้ยึดแผนยุทธศาสตร์ชุมชน แผนแม่บทชุมชน และแผนปฏิบัติการหรือแผนชุมชน โดยที่ชุมชนเข้าร่วมประชาคมและวางแผนร่วมกัน เพื่อบรรลุสู่เป้าหมาย “กินอิ่ม นอนอุ่น ฝนดี” โดยการขับเคลื่อนของแกนนำ 42 ชุมชนเป็นหลัก ซึ่งแผนที่ดำเนินการไว้จะยึดแนวทางการดำเนินการและการพัฒนาแผนเป็นหลัก

2) การประสานงาน (coordinating) หมายถึง ภาระหน้าที่ที่จะต้องเชื่อมโยงงานของทุกคนให้เข้ากันได้ และกำกับให้ไปสู่จุดมุ่งหมายเดียวกัน การศึกษาพบว่า ในพัฒนาชุมชนพึ่งตนเองของทั้ง 2 ชุมชน นั้น สิ่งสำคัญ คือ การประสานงานในชุมชน ความไว้วางใจ และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยในรูปแบบการประสานงาน จะเป็นรูปแบบที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ซึ่งรูปแบบที่เป็นทางการ ได้แก่ การประสานงานระหว่างส่วนราชการ เช่น การประสานงานและการดำเนินงานระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบลร่วมกับกลุ่ม องค์กร ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ส่วนการประสานงานแบบไม่เป็นทางการ คือ การใช้ความสัมพันธ์ ความใกล้ชิด ความเป็นญาติพี่น้อง ในการประสานงาน ซึ่งในการประสานงานแบบไม่เป็นทางการเห็นได้โดยทั่วไป และเป็นภาพที่ชินตาในทั้ง 2 ชุมชน และเป็นการประสานงานที่ประสบความสำเร็จได้ง่ายและเกิดความประทับใจ เกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในชุมชน

ชุมชนเข้มแข็ง คือ สภาวะที่ชุมชนมีอิสระในการกำหนดเป้าประสงค์และตัดสินใจด้วยตนเอง โดยประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมที่สร้างความอยู่รอดของชุมชน มีการใช้ประโยชน์จากศักยภาพและทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ และสามารถระดมทุนเพื่อนำมาแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยลักษณะของชุมชนพึ่งตนเองจะต้องมีความเข้มแข็งในชุมชน และมีการบริหารจัดการเครือข่ายทางสังคม และมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

1) เครือข่ายทางสังคม มีหลายลักษณะ เช่น เครือญาติ เพื่อน องค์กรชุมชน อาจเป็นบุคคล กลุ่ม หรือชุมชน ที่มีการติดต่อสื่อสารกัน โดยใช้ความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน การศึกษาพบว่า ภายในชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีทั้งเครือข่ายทางสังคมภายในชุมชนและเครือข่ายภายนอกชุมชน ซึ่งเครือข่ายภายในชุมชนจะเป็นความสัมพันธ์ลักษณะกลุ่มญาติ กลุ่มเพื่อน และกลุ่มเพื่อนบ้าน ที่อยู่รวมกันในชุมชนมาเป็นเวลานาน ทำให้ความสัมพันธ์มีความใกล้ชิดและคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี สามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ ส่วนเครือข่ายภายนอกชุมชน มีความสัมพันธ์กับเครือข่ายองค์กรชุมชน ในการดำเนินกิจกรรมเดียวกัน เพื่อบูรณาการศักยภาพในการดำเนินงานร่วมกันและความสัมพันธ์กับองค์กรภาครัฐ หรือ ภาคเอกชนที่เข้ามาให้คำแนะนำการดำเนินงานขององค์กรชุมชน

2) ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีความเกี่ยวข้องหรือดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดผลตามจุดมุ่งหมาย ชุมชนพึ่งตนเองทุกแห่งมีการปฏิสัมพันธ์แบบพบหน้า ซึ่งแหล่งพบปะกันส่วนใหญ่จะเป็นชุมชน หรือที่ทำงานของกลุ่ม ซึ่งมักจะเป็นวัด ศาลาเอนกประสงค์ บ้านเรือนของสมาชิกภายในกลุ่มเอง ร้านค้าชุมชน และเส้นทางระหว่างการเดินทางสัญจรภายในชุมชน การศึกษาพบว่า ภายในชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีทั้งปฏิสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนและเครือข่ายภายนอกชุมชน ซึ่งเครือข่ายภายในชุมชนจะเป็นปฏิสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่มญาติ กลุ่มเพื่อน และกลุ่มเพื่อนบ้าน ที่อยู่รวมกันในชุมชน ส่วนปฏิสัมพันธ์ภายนอกชุมชน คือมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง ติดต่อ สื่อสาร กับบุคคลภายนอกชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การที่กลุ่มคนเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบและตัดสินใจในขั้นตอนต่างๆ ของการดำเนินกิจกรรมโดยสมัครใจ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มหลักข้อนี้เน้นถึงความจำเป็นที่คนต้องทำงานเป็นกลุ่มที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (team work) โดยที่กลุ่มคนในชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมรับผลประโยชน์จากการร่วมกันสร้าง

1) การร่วมแสดงความคิดเห็น การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน (Listen to the public) ผู้นำชุมชนหรือเจ้าหน้าที่รัฐรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในประเด็นนั้นซึ่งก็มีทั้งเห็นด้วย สนับสนุนหรือไม่เห็นด้วย คัดค้าน ในขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่ต้องมีการเปิดให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางเพื่อเสนอแนวทางร่วมกันในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตน การศึกษาพบว่า ชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีการแสดงความคิดเห็นเพื่อสะท้อนถึงปัญหาในชุมชน มีการเสนอแนะประเด็น แนวทาง จนนำไปสู่การแก้ไขปัญหา ซึ่งในการแสดงความคิดเห็นย่อมมีทั้งผู้ที่เห็นเหมือนกัน และต่างกัน แต่ที่สุดแล้วก็ยอมรับในแสดงประชาติหมุม่ากของคณในชุมชน เช่น การจัดทำแผนชุมชนของหมู่บ้าน เพื่อเสนอพิจารณาเข้าแผนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2) การร่วมปฏิบัติ การร่วมปฏิบัติการในกิจกรรมโครงการ หมายถึง การที่มีส่วนเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินโครงการ ร่วมแรง ร่วมสมทบค่าใช้จ่าย การให้ข้อมูลที่จำเป็นตลอดจนการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินโครงการร่วมในการบริหารงานหรือการประสานงาน ในการขับเคลื่อนการปฏิบัติงาน ของชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีการจัดตั้งรวมกลุ่มต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยคนในชุมชนเองเป็นผู้ดำเนินการ และบริหารจัดการร่วมกัน ซึ่งคนที่เข้ามามีส่วนร่วมภายในกลุ่มนั้นต้องร่วมแรง ร่วมใจกันในการดำเนินการ เริ่มแรกมีการลองปฏิบัติแบบลองผิด ลองถูก จนเกิดการเรียนรู้ขึ้น

3) การร่วมตัดสินใจ การร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหา (Engage in problem solving) เป็นการร่วมกันของภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการปรึกษาหารือเพื่อหาทางในการแก้ไขปัญหาร่วมกันอย่างเป็นหุ้นส่วน (partnership) เนื่องจากประเด็นนั้นเป็นประเด็นสาธารณะที่มีผลต่อประชาชนจึงจำเป็นที่ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องควรมีส่วนร่วมในขั้นตอนการแก้ไขปัญหา

การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของชุมชนทั้งตนเองทั้ง 2 แห่ง พบว่า ชุมชนมีกระบวนการบริหารจัดการแบบกลุ่ม คือ มีการตัดสินใจร่วมกันภายในกลุ่ม ภายในชุมชน มีข้อตกลง มีการสร้างกฎกติกาและแนวทางปฏิบัติร่วมกัน

การจัดการความรู้ เป็นกระบวนการสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การแบ่งปันความรู้ และการประยุกต์ใช้ความรู้ขององค์กรชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการพึ่งตนเอง การสร้างความอยู่รอดและความได้เปรียบของชุมชน การจัดการความรู้ของชุมชนพึ่งตนเอง มีขั้นตอนที่สำคัญ 4 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การแบ่งปันความรู้ และ การประยุกต์ใช้ความรู้

การสร้างความรู้ หมายถึง กระบวนการทางสังคมระหว่างบุคคล โดยเป็นการผสมผสานและแลกเปลี่ยนทรัพยากรที่บุคคลมีอยู่ ซึ่งอาจจะเป็นความรู้ที่ฝังลึกหรือความรู้ที่ชัดแจ้ง การศึกษาพบว่า การสร้างความรู้ ของทั้ง 2 ชุมชน มีการสร้างความรู้ โดยเป็นความรู้ที่ได้มาจากการพัฒนาภายในกลุ่ม และภายนอกกลุ่ม ความรู้ที่ได้มาจากภายในกลุ่ม เป็นความรู้ที่มีลักษณะที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์หรือความคิดระหว่างสมาชิกในกลุ่ม จากการลองผิดลองถูกของสมาชิกในกลุ่ม พร้อมกับศึกษาเรียนรู้ ความรู้ที่ได้จากภายนอกกลุ่ม ส่วนใหญ่จะมีที่มาจาก การรับความรู้จากวิทยากรภายนอก ค้นจากทางอินเทอร์เน็ต หรือ การศึกษาดูงานในต่างพื้นที่

การจัดเก็บความรู้ หมายถึง การเก็บรวบรวมความรู้และบันทึกความรู้ไว้ทั้งระบบที่จัดเก็บไว้ในตัวคน และระบบที่จัดเก็บไว้นอกตัวคน ในการจัดเก็บความรู้ ของพื้นที่ทั้ง 2 แห่ง มีการจัดเก็บความรู้ที่เป็นระบบที่จัดเก็บความรู้ไว้ที่ตัวคน และระบบที่จัดเก็บไว้นอกตัวคน เช่นเดียวกับการจัดเก็บความรู้ของตำบลน้ำเกี๋ยน คือ เป็นระบบที่จัดเก็บความรู้ไว้ที่ตัวคน และระบบที่จัดเก็บไว้นอกตัวคน

การแบ่งปันความรู้ หมายถึง การเคลื่อนย้ายความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล กลุ่ม และชุมชน ไปสู่บุคคล กลุ่ม หรือชุมชนอื่นด้วยความเต็มใจ จากการศึกษาพื้นที่ทั้ง 2 แห่ง พบว่าการแบ่งปันความรู้ ตำบลโหล่งขอด มีการแบ่งปันความรู้ของกลุ่มให้กับสมาชิก และการแบ่งปันความรู้ที่ได้รับมาจากภายนอกกลุ่ม สู่สมาชิก ซึ่งในส่วนของการตำบลน้ำเกี๋ยน ได้มีการแบ่งปันความรู้ของกลุ่มให้กับสมาชิก การแบ่งปันความรู้ที่ได้รับมาจากภายนอกกลุ่มสู่สมาชิก และการแบ่งปันความรู้ ของกลุ่มสู่ภายนอกกลุ่ม เช่น การศึกษาดูงานต้อนรับคณะศึกษาดูงาน

การประยุกต์ใช้ความรู้ หมายถึง กระบวนการที่บุคคล กลุ่ม และชุมชนนำความรู้เรื่องหนึ่งไปปรับใช้กับอีกเรื่องหนึ่งเพื่อแก้ปัญหาชุมชน หรือเพื่อการพัฒนาชุมชน การศึกษาพบว่า ชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีการประยุกต์ใช้ความรู้ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ตำบลโหล่งขอต มีการนำความรู้มาประยุกต์ใช้ให้เกิดนวัตกรรมใหม่ ให้เกิดจิตสำนึกในการทำมาค้าดี ส่วนของตำบลน้ำเกีฮ่วน มีการประยุกต์ใช้ความรู้ โดยก่อให้เกิดความรู้ใหม่ ต่อยอดงานเดิม เสริมศักยภาพ เพิ่มสมาชิก เพิ่มขึ้นตอนวิธีการทำงาน เพิ่มกฎระเบียบ กติกา เพิ่มการเชื่อมต่อกับทุนทางสังคมอื่น มีเครื่องมือการทำงาน และการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ในบริบทที่มีผลต่อการบริหารจัดการทุนทางสังคมนั้น ทุนทางสังคมถือเป็นทรัพยากรของชุมชนที่เกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งอำนวยความสะดวกในการประสานงานและการร่วมมือที่ก่อให้เกิดประโยชน์หลากหลาย (Putnam, 1995) ทั้งนี้การศึกษาของบูร์ดิเยอได้ให้คำนิยามแนวคิดว่าเป็น “ การนำเอาทรัพยากรที่มีจริงหรือที่มีศักยภาพมารวมเข้าด้วยกัน โดยเชื่อมต่อกับเรื่องของการเป็นสมาชิกในเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์เชิงสถาบันซึ่งมีมากน้อยต่างกันขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์กันคนละคนกัน ซึ่งจะทำให้คนที่ เป็นสมาชิกมีทุนเป็นของตนเองร่วมกันไว้เป็นฐานสนับสนุน ” (Bourdian, 1997, หน้า 51) ผลการศึกษารังนี้ พบว่า ชุมชนมีการนำทุนทางสังคมไปปรับใช้กับบริบทชุมชน โดยสอดคล้องกับ สุวรรณี และคณะ (2551, หน้า 2-3) กล่าวว่า ทุนทางสังคม คือ สิ่งดีๆ ที่มีอยู่ในชุมชนประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล หรือ ปราชญ์ชาวบ้าน เครือข่ายของการรวมตัวกันในรูปแบบต่างๆ ภายในประชาคม บรรทัดฐาน และความไว้วางใจ ซึ่งส่งผลให้ผู้มีส่วนร่วมสามารถกระทำการร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพในการบรรลุจุดหมาย ร่วมกัน โดยความร่วมมือจะสำเร็จได้

ทุนทางสังคม เกิดจาก การรวมตัว ร่วมทำ บนฐานของความไว้วางใจ สายใยความผูกพัน และวัฒนธรรมที่งดงามของสังคมไทยผ่านระบบความสัมพันธ์ในองค์ประกอบหลัก ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม องค์ประกอบหลักที่มีบทบาทและยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคม ซึ่งจากสภาพทุนทางสังคมของชุมชน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีรายละเอียดดังนี้

ทุนมนุษย์ ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนชุมชนอย่างจริงจัง และมีความเสียสละทำประโยชน์ เพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญ โดยมีผู้นำ พระสงฆ์ หรือแม้แต่ปราชญ์ในชุมชน ซึ่งเป็นแกนนำหลักในการขับเคลื่อนชุมชน โดยให้การสนับสนุนประชาชนในทุกๆ ด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม จนเป็นที่ยอมรับและไว้วางใจของชาวบ้านและเป็นแบบอย่างให้กับผู้นำคนอื่น ๆ โดยมีหลักในการทำงานคือ การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนในแนวราบ ทำงานแบบเข้าถึง เข้าใจ และสื่อสารให้ประชาชนรู้เรื่อง อีกทั้งยังมีแนวนโยบายในการสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชนให้เกิดขึ้นในชุมชน ประธานชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ข้าราชการเกษียณ เป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในเรื่องการบริหารงานชุมชน และยังเป็นผู้ประสานงานระหว่าง ชาวบ้านและหน่วยงานต่างๆ เมื่อได้รับข้อมูลข่าวสารต่างๆ จะนำมาถ่ายทอดให้กับสมาชิกในชุมชนได้ทราบอย่างทั่วถึงกัน โดยมีปราชญ์ชาวบ้านที่พึ่งตนเอง โดยไม่รอความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือคนภายนอก ชอบทดลองสิ่งใหม่ๆ จากการค้นพบปัญหาของตนเอง ลองผิด ลองถูก จนทำให้รู้จริง ทำจริง ปฏิบัติจริง และพร้อมถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่น ส่วนคนในชุมชนหรือความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน มีความสามัคคีช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน เป็นคนที่เฝ้ารู้ เฝ้าระวังการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม มีลักษณะจิตอาสา เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งสอดคล้องกับ สรวิชัย เย่าตัก (2547, หน้า 17) เรื่องแนวความคิดทางทฤษฎี เรื่องทุนมนุษย์ ที่ว่า “มนุษย์เป็นทุนทรัพย์” อย่างหนึ่ง แต่มีความแตกต่างจากทุนทรัพย์ประเภทอื่นๆ ทั้งนี้ด้วยเหตุว่า ทุนมนุษย์นั้นอยู่ใน “รูปนามธรรม” อันได้แก่ ความรู้ ความชำนาญ และสอดคล้องกับการศึกษาของ อัยยวิ วีระพันธ์พงศ์ เรื่อง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพึ่งตนเองของชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนคลองลัดมะยม เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชนคลองลัดมะยม ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนคลองลัดมะยมพึ่งตนเองได้ คือ 1) ปัจจัยภายใน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ทุนทางเทคโนโลยีทรัพยากรชุมชน การรวมกลุ่ม และ ความเชื่อมั่นในค่านิยม ศาสนา วัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของชุมชน

ทุนสถาบัน ประกอบด้วย สถาบันชาติ สถาบันศาสนา สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันอื่นๆ ซึ่งสถาบันเป็นสิ่งที่คอยยึดเหนี่ยว กล่อมเกลাজิตใจ สถาบันครอบครัว เป็นครอบครัวขยาย ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติ และสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ส่วนสถาบันการศึกษา เด็กๆ เรียนหนังสือในโรงเรียนเดียวกัน ในพื้นที่เดียวกัน ก็เกิดความสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ในแต่ละกลุ่มบ้านยังมีแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชน โดยมีศูนย์การเรียนรู้ที่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระดับชุมชน เป็นแหล่งรวมภูมิปัญญาและศูนย์กลางในการจัดการความรู้ สถาบันศาสนา มีวัดเป็นศูนย์กลางในการประกอบ พิธีกรรมและเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ สถาบันการเมืองการปกครอง มีการปกครองแบบท้องถิ่น และท้องถิ่น โดยแต่ละกลุ่มบ้านจะมีคณะกรรมการพัฒนากลุ่มบ้าน สถาบันเศรษฐกิจ มีกลุ่มองค์กรชุมชนและกลุ่มอาชีพที่หลากหลาย เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน กองทุนเศรษฐกิจพอเพียง สถาบันนันทนาการ มีการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มกีฬา กลุ่มออกกำลังกาย และมีการจัดกิจกรรมต่างๆ ตามเทศกาล หรือประเพณีสำคัญๆ และสถาบันอื่นๆ คือ หน่วยงานภาครัฐ เอกชนที่เข้ามา ดำเนินงานในพื้นที่ เช่น เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล ทำหน้าที่ให้การสนับสนุน ทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาทุนและการนำทุนในชุมชนไปใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยสอดคล้องกับการศึกษาของ อัยยวิ วีระพันธ์พงศ์ เรื่อง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพึ่งตนเองของชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนคลองลัดมะยม เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชนคลองลัดมะยม ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนคลองลัดมะยมพึ่งตนเองได้ มีปัจจัย ภายนอก คือ หน่วยงานภาครัฐ และหน่วยงานอื่นๆ

ทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ กฎจารีต ประเพณี ความเชื่อ และภูมิปัญญา การเรียนรู้ สะสมถ่ายทอด ประสบการณ์ที่ยาวนานของบุคคลในท้องถิ่น ในชุมชนมีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่หลากหลาย มีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย แต่ยังคงอนุรักษ์และธำรงรักษาสืบมา ซึ่งเกี่ยวเนื่องมาจากประเพณี ที่เป็นการแสดงถึงความกตัญญูต่อบุคคลที่ต่อผู้มีพระคุณและผู้สูงอายุ พระภิกษุสงฆ์ เพื่อให้เกิดความอบอุ่น ส่วนในด้านความเชื่อชุมชนมีความเชื่อในเรื่องหมอพื้นบ้าน หมอผี และประเพณีทางไสยศาสตร์ ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลากหลายท่าน ในด้านเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรอินทรีย์มีความรู้ทางด้านยาสมุนไพร มีความเชี่ยวชาญทางการต่อกระดูก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.อมรา พงศาพิชญ์ ที่อธิบายการเกิด “วัฒนธรรม” จากหนังสือ “มนุษย์กับวัฒนธรรมว่า” คือ ความต้องการทางสังคมของมนุษย์ขั้นที่สองรองมาจากความต้องการพื้นฐานทางชีวภาพ วัฒนธรรมเป็นการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง เป็นกิจกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ ซึ่งอยู่เหนือสภาพทางชีววิทยา หรือระบบในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้น มีใช้ระบบที่เกิดจากสัญชาตญาณ ที่มีใช้เกิดจากธรรมชาติ วัฒนธรรม คือ “ระบบสัญลักษณ์” ในสังคมมนุษย์ เมื่อการเรียนรู้เกิดขึ้น มนุษย์จะรู้ว่าอะไรควรทำไม่ควรทำ โดยแบ่งวัฒนธรรมเป็น 2 ลักษณะ คือ วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้แก่ ภาษาพูด ความเชื่อ กิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณี และที่จับต้องได้เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุที่เป็นเรื่องบ้านเรือน วัด ศิลปกรรม ประติมากรรมต่างๆ วัฒนธรรม คือ สิ่งที่ครอบงำชีวิตมนุษย์ โดยแบ่งออกเป็นรูปธรรมที่มีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ และนามธรรมในการสื่อความหมายและสะท้อนความคิดและวิถีชีวิตผ่านวัตถุ การมีวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละพื้นที่ ถือเป็นเสน่ห์ เป็นความงาม เป็นอัตลักษณ์เฉพาะของพื้นที่นั้นๆ และเสน่ห์ ความงาม และอัตลักษณ์ที่มีคุณค่านั้น จะแสดงถึงตัวตน วิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ ซึ่งเป็นจุดขาย เป็นทุนทางสังคมที่สามารถพัฒนา ต่อยอดและรักษาไว้ให้คงงามคู่กับชุมชนต่อไป และนำจุดขายนั้นมาปรับใช้ พัฒนาให้เกิดความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจในชุมชนได้ และฉลาดขาย รมิดานนท์ (2536) ได้ให้ความหมายคำว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Knowledge) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้นำการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรและกลมเกลียวกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีได้มีนัยเป็นเพียงนามธรรม หากแต่มีความหมายครอบคลุมไปถึงรูปธรรมของการดำรงชีวิต เช่น แบบแผนของการใช้ทรัพยากร เช่น การทำนาทำไร่ ทำการเกษตร ทำประมง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นแบบแผนการใช้ทรัพยากรดังกล่าวจะต้องกำกับด้วยกฎเกณฑ์คุณธรรม ที่จะไม่เบียดเบียนธรรมชาติจนเสียสมดุล แนวคิดดังกล่าวนี้ได้เน้นเฉพาะถึงการเรียนรู้ของมนุษย์จากประสบการณ์ตรงแล้วสรุปเป็นบทเรียนผ่านระยะเวลาของประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ยังมีกรณีให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกันของชุมชนอย่างยั่งยืนด้วย อีกทั้ง พระมหาธนพล พรหมสุวงศ์ (2546) เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าสมุนไพร ที่ชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นการทำงานแบบพหุ

ภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายใน และภายนอกชุมชนกระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นได้ปรับเปลี่ยนทุนประเภทต่างๆ เช่น ทุนมนุษย์ ทุนความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติไปเป็นทุนของชุมชน กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นจากความศรัทธา ความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัย กันการรักถิ่นฐาน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความรู้สึกภาคภูมิใจของประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดการป่าชุมชน นอกจากนี้การมีทุนทางสังคม ยังส่งผลต่อความอยู่รอดของการรวมกลุ่มภายในชุมชน

การขับเคลื่อนชุมชน แนวทางการบริหารจัดการหรือการขับเคลื่อนชุมชน ต้องมีการวางระบบ หรือทิศทางที่ชัดเจน ครอบคลุม เพื่อช่วยสร้างความมั่นใจให้กับภาครัฐและประชาชนในพื้นที่ การพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ทั้งทางด้าน สังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องมีการวางแผน มีกรอบแนวทางการพัฒนาและรูปแบบในการพัฒนาที่ชัดเจน โดยการขับเคลื่อนชุมชนให้ยั่งยืนนั้นต้องมีแนวทางในการวางแผนและการประสานงานที่ชัดเจน

1) การวางแผน เป็นกระบวนการ ภาระหน้าที่ ของการพิจารณาตัดสินใจล่วงหน้าว่าจะทำอะไร การคาดการณ์ล่วงหน้า ถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะผลกระทบและกำหนดขึ้นเป็นแผนการปฏิบัติงาน เพื่อสำหรับเป็นแนวทางของการทำงานในอนาคต ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการบริหารของเฮนรี ฟาโยล (Henri Fayol) ในเรื่องการวางแผน และ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526) ได้ให้ความหมายของการพัฒนา ว่าหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่กำหนดทิศทาง (Directed Change) หรือ การเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้า (Planned Change) ส่วน อนันต์ เกตุวงศ์ (2537) การบริหารการพัฒนา หมายถึง การดำเนินการตาม นโยบาย แผนและโครงการต่างๆ ที่กำหนดขึ้นโดยรัฐบาล ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและการบริหารโดยมีการบริหาร การพัฒนานี้ไว้ และสอดคล้องกับการศึกษา ของ ตรัภูมิ สังข์ทอง เรื่อง การพึ่งตนเองของศูนย์เรียนรู้ตำบลอ่างทอง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัด นครสวรรค์ ซึ่งพบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองของ ศูนย์เรียนรู้ตำบลอ่างทอง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัด นครสวรรค์ ปัจจัยภายใน เช่น ผู้นำและกรรมการ, แผนยุทธศาสตร์, การพัฒนาแผนกิจกรรม

2) การประสานงาน การประสานงานในชุมชนให้ประสบความสำเร็จ ส่วนหนึ่งเกิดจากความไว้วางใจ และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยในรูปแบบการประสานงาน จะเป็นรูปแบบที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ตามทฤษฎีการบริหารของ เฮนรี ฟาโยล (Henri Fayol) ได้สรุปแนวคิด การประสานงาน (coordinating) ไว้ว่า คือ ภาระหน้าที่ที่จะต้องเชื่อมโยงงานของทุกคนให้เข้ากันได้ และกำกับให้ไปสู่จุดมุ่งหมายเดียวกัน ส่วนประเวศ วะสี (2540) ได้เน้น “ความเป็นชุมชน” ว่าหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการทำประโยชน์สาธารณะหรือกิจกรรมต่างๆ มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน และปรีดี พนมยงค์ (วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2549, หน้า 165) ได้กล่าวถึงและให้ความสำคัญในความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชน สังคม โดยท่านได้อธิบายไว้ในกฎหมายปกครองเกี่ยวกับลัทธิสหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้นเป็นชุมชนขนาดย่อม ซึ่งมีรากฐานอยู่บนความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกในกลุ่ม โดยที่ไม่ต้องมีรูปแบบการปกครองมาก และใช้หลักความช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยสมัครใจในกิจกรรมต่างๆ ที่เรียกว่า “สามัคคีธรรม”

ชุมชนพึ่งตนเอง “ชุมชนเข้มแข็ง” หรือชุมชนพึ่งตนเอง คือ ชุมชนที่กลุ่มคนมีความสามารถที่จะเรียนรู้ ปรับตัว แก้ไขปัญหา สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้อย่างต่อเนื่อง ประชาชนในชุมชนต่างๆ ของเมือง หรือชนบทมารวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้การจัดการและแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีการร่วมมือช่วยเหลือเพื่อประโยชน์ร่วมกันและมีความเอื้ออาทร ต่อชุมชนอื่นๆ ในสังคมด้วย (ชาติชาย ณ เชียงใหม่ , 2542, หน้า 9) โดยลักษณะของชุมชนพึ่งตนเองจะต้องมีความเข้มแข็งในชุมชน และมีการบริหารจัดการเครือข่ายทางสังคม และมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

1) เครือข่ายทางสังคม เครือข่ายทางสังคมภายในชุมชนและเครือข่ายภายนอกชุมชน มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน ให้เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ โดยลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง เป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้หรือสามารถ ทำอะไรได้ ด้วยตนเอง สามารถปรับตัวแก้ไขปัญหาได้อย่างต่อเนื่องเมื่อต้องเผชิญกับปัญหา โดยชุมชนจะแสดงออกทางพฤติกรรมร่วมกัน มีการปรึกษาหารือกัน มีการประชุมร่วมกัน มีการกำหนดทิศทาง และเป้าหมายในการพัฒนาตนเองมีการร่วมกันคิดแก้ปัญหา หรือ กำหนดความต้องการ มีการแสดงถึงความร่วมมือร่วมใจในการปฏิบัติภารกิจที่ได้ร่วมกันคิดนั้นให้เกิดความสำเร็จตามความมุ่งหมาย ด้วยความรัก ความสามัคคี ความมีระเบียบวินัย ไม่มีความขัดแย้งกันในกลุ่มและชุมชน รู้เท่าทันต่อสถานการณ์ทางสังคม ทั้ง

ภายในสังคมของตนเองและสังคมภายนอก รวมทั้งมีความสามารถในการเลือกรับ ปรับ ใช้ สิ่งใหม่ๆ เข้ามาสู่ชุมชนได้อย่าง สอดคล้อง และเหมาะสม โดยอาศัยประสบการณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นตลอดจนชุมชนยังสามารถรักษาเอกลักษณ์อันดีของตนไว้ ด้วย พัทนัม (Putnam, 2002) อธิบายเรื่องเครือข่ายและบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเอื้อประโยชน์ต่อกันและกัน ว่าเป็นทุนทางสังคม เพราะเครือข่ายก็คือทุนทางสังคมในรูปแบบหนึ่ง ที่สร้างคุณประโยชน์ ทั้งในปัจจุบันบุคคลและกลุ่มและเรายัง สามารถลงทุนสร้างเครือข่ายได้ และสอดคล้องกับการศึกษา ของ ตรีภูมิ สังข์ทอง เรื่อง การพึ่งตนเองของศูนย์เรียนรู้ตำบล อ่างทอง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัด นครสวรรค์ ซึ่งพบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองของ ศูนย์เรียนรู้ตำบลอ่างทอง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ มีปัจจัยภายนอก เช่น นโยบายของรัฐ ,การส่งเสริมของภาครัฐ,การร่วมมือและเครือข่าย ภายนอก

2) ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีความเกี่ยวข้องหรือดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดผลตาม จุดมุ่งหมาย จากการศึกษา Nonaka (1995) แบ่งกระบวนการจัดการความรู้เป็น 4 ขั้นตอน ซึ่งขั้นตอนแรกเป็นการแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ ความรู้ โดยเกิดจากการที่คนมีปฏิสัมพันธ์กันตามธรรมชาติ เป็นการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะความรู้ที่ฝังลึก (Socialization) ดังนั้น การจัดการความรู้ย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้หากขาดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจัดเป็น ทุนทางสังคมลักษณะหนึ่ง ซึ่งมี 2 ลักษณะ ได้แก่ การปฏิสัมพันธ์แบบพบหน้า และการปฏิสัมพันธ์แบบไม่ได้พบหน้า ในชุมชนหาก มีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกด้วยกันอยู่เสมอ อาจจะเป็นการร่วมกิจกรรม การร่วมมือแก้ไขปัญหา ย่อมจะทำให้เกิด ความรู้สึกที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม ความเชื่อ และค่านิยมของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ วิทยา คามุณี (2551) ที่เห็นว่า การ พัฒนาศักยภาพของชุมชนเกิดจากการผสมผสานและสร้างความสมดุลระหว่างแนวทางในการเพิ่มทุนทางสังคมแก่สมาชิก โดยการ สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและสมาชิกผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มเพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันและแรงยึดเหนี่ยว ภายในรวมทั้งสร้างความเป็นปึกแผ่นของชุมชน ดังนั้นหากชุมชนต้องการถ่ายทอดความรู้สึกที่ฝังลึกระหว่างสมาชิกด้วยกัน เครื่องมือที่เหมาะสมที่สุดคือ สมาชิกในชุมชนต้องมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมต่อกัน

การมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างการมีส่วนร่วม โดยแกนนำชุมชนใช้การทำงานแบบเข้าถึง เข้าใจ และต้องสื่อสารให้ ประชาชนรู้เรื่อง โดยเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น รับฟังปัญหาของประชาชน สร้างความตระหนักให้กับคนในชุมชนในการเริ่ม คิดที่จะพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง และสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนทุกภาคส่วนทั้งบ้าน วัด โรงเรียน ชุมชน ในทุก กระบวนการ ตั้งแต่การร่วมค้นหาสาเหตุปัญหา ร่วมวางแผนหาแนวทางดำเนินการ จนนำไปสู่การร่วมรับผลประโยชน์ โดยใช้เวที ประชาคมเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน อีกทั้งยังมีการค้นหาแกนนำชุมชนรุ่นใหม่โดยเปิดโอกาสให้เยาวชนหรือผู้นำกลุ่มต่างๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชนในรูปของการเป็นจิตอาสา เป็นผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลง เป็นนักปฏิบัติ การมาร่วม ปฏิบัติงานชุมชนร่วมกัน เช่น การให้คนหนุ่มสาวเข้าไปเป็นกรรมการกลุ่มอาชีพ การจัดเวรยามดูแลความสงบเรียบร้อยในชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมกีฬาตำบล การให้อ่านาจอประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจ การลงมติในประเด็นสาธารณะต่างๆ ของชุมชน หรือการ ส่งไปอบรม ศึกษาดูงาน เพื่อให้มีประสบการณ์ด้านต่างๆ แล้วนำมาถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ในการมีส่วนร่วมของ ประชาชนนั้น ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของประชาชน (Listen to the public) การร่วมปฏิบัติ และการร่วม ตัดสินใจแก้ไขปัญหา (Engage in problem solving) ชุมชนมีกระบวนการบริหารจัดการแบบกลุ่ม คือ มีการตัดสินใจร่วมกัน ภายในกลุ่ม ภายในชุมชน มีข้อตกลง มีการสร้างกฎกติกาและแนวทางปฏิบัติร่วมกัน ซึ่ง อคิน รพีพัฒน์ (2527, หน้า 320) ให้ ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่าง ไม่ใช่เรากำหนดไป แล้วมาให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่คิดขึ้นมา

การจัดการความรู้ ซึ่งได้แก่ กระบวนการสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การแบ่งปันความรู้ และการประยุกต์ใช้ความรู้ ของชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การบริหารจัดการทุนทางสังคมของชุมชนพึ่งตนเองได้ เพราะการจัดการความรู้สามารถช่วย ให้ประชาชนมีความสามารถในการตัดสินใจและกำหนดเป้าหมายของตนเองจนนำไปสู่หนทางพึ่งตนเองได้ในที่สุด อย่างไรก็ตาม พบว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการจัดการความรู้ในชุมชนมีลักษณะที่แตกต่างกับความรู้ที่เกิดขึ้นในองค์กรต่างๆ เพราะ ความรู้ที่เกิดขึ้นนี้ได้มาจากประสบการณ์ การลงมือปฏิบัติ รวมถึงความรู้ที่สะสมมาจากบรรพบุรุษ แล้วนำมาปรับใช้ เปลี่ยนแปลง ประยุกต์ จนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับสภาพทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ

ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของยวนซุ ทินนะลักษณ์ (2549, หน้า 193-195) ที่อธิบายความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีลักษณะดังนี้

- 1) มีความเป็นท้องถิ่นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีรากอยู่ในชุมชนในชุมชนหนึ่งความรู้จะถูกสร้างขึ้นจากชุดประสบการณ์โดยคนที่อยู่ในชุมชนนั้น ความรู้จึงมีความเฉพาะตัวขึ้นอยู่กับบริบทเป็นอย่างมาก
- 2) ความรู้มักมีลักษณะเป็นความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในบุคคลผู้ที่ใช้ความรู้นั้น เป็น
- 3) มีการถ่ายทอดผ่านการบอกเล่าและถ่ายทอดทางวัฒนธรรม การที่ความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นมักไม่ค่อยมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การส่งผ่านยอความรู้จากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง หรือคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เรียนรู้ได้ผ่านการทำให้ดูหรือการสาธิตภายในบริบทวัฒนธรรมของชุมชน
- 4) เป็นความรู้ที่มาจากการลงมือทำและประสบการณ์ มากกว่าเป็นความรู้จากทฤษฎี ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ ได้ผ่านการทดสอบในห้วงเวลาในห้องปฏิบัติการทางสังคมเพื่อการอยู่รอดของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ
- 5) มีรากหลักปักฐานในโลกทัศน์ทางศาสนา ความสำคัญด้านจิตวิญญาณและค่านิยมของชุมชนในสังคม
- 6) เป็นความรู้ที่มองสรรพสิ่งอย่างองค์รวม ความสมดุลของร่างกายและจิตวิญญาณ มีความสำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้

การที่ชุมชนจะเข้มแข็ง จนถึงขั้นเป็นชุมชนพึ่งตนเองได้นั้น จะต้องเป็นชุมชนที่พึ่งพาตนเองได้ทั้งทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และทางวัฒนธรรมประเพณี และต้องเป็นการอนุรักษ์ รักษา และพึงพิงอาศัยแนวทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมชุมชนแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นวิถีที่ชุมชนพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภายในชุมชนได้เป็นหลัก ซึ่งตรงกับแนวคิดของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2553, หน้า 179) ได้เสนอเหตุผลของการพัฒนาสู่ความเป็นสมัยใหม่ตามแบบฉบับไทยว่า เนื่องจากบริบทของสังคมไทยประกอบด้วยชุมชนท้องถิ่นอิสระ มีความเป็นชุมชนที่เข้มข้น มีวัฒนธรรมชุมชน เป็นแกนกลางวัฒนธรรมของสังคมมาแล้วสืบต่อกันมามากกว่าหลายร้อยปี ดังนั้นการเดินทางสู่ความเป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย ที่เหมาะสมที่สมาชิกของสังคมปรารถนาและเป็นจริงได้ไม่ฝืนธรรมชาติ จึงควรเป็นเส้นทางบนการรักษาไว้ การฟื้นฟูและพัฒนาต่อยอดชุมชน พื้นที่ชุมชนในมิติต่างๆ และเครือข่ายในชุมชน สังคมและสร้างให้เกิดชุมชนระดับภาค ระดับประเทศเป็นลำดับไป ซึ่ง ฉัตรทิพย์ นาถสุภา มองว่า หากเส้นทางดังกล่าวประสบความสำเร็จสังคมไทยในอนาคตจะเป็นสังคมสมัยใหม่ที่มีความเป็นชุมชนเข้มแข็งในองค์กรสังคมและในวัฒนธรรมของประเทศชาติ ทุกระดับ อีกทั้งยังสร้างความอบอุ่นในจิตใจและมีเสรีภาพควบคู่ไปกับการมีความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุอย่างมั่นคงและเป็นเอกลักษณ์ โดยลักษณะชุมชนพึ่งตนเองจากผลศึกษาของชุมชนในด้านต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้ตั้งสมมติฐานว่า บริหารทุนทางสังคมเป็นปัจจัยความสำเร็จหลัก ของการพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง”โดยผลการศึกษาที่สามารถทำให้มองเห็นหลักการ แนวทาง และลักษณะชุมชนพึ่งตนเองนั้นต้องสามารถบริหารจัดการทุนทางสังคมของชุมชนที่มีอยู่และสามารถพึ่งตนเองในด้านต่างๆ ดังนี้

- 1) การพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจ ชุมชนมีความเป็นอิสระในการประกอบอาชีพ อาชีพของคนในชุมชนส่วนใหญ่ มุ่งเน้นการทำเลี้ยงชีพของตนเองไปวันต่อวัน มีการปลูกพืชผักผลไม้ไว้ทานเองภายในครัวเรือน และยังคงมีการเก็บของต่างๆ ที่ทำได้จากธรรมชาติเพื่อนำมาเลี้ยงชีพ การประกอบอาชีพต่างๆ ก็จะทำขึ้น ภายในชุมชนและรับจ้างภายในชุมชนของตนเอง เช่น อาชีพเกษตรกร และรับจ้างทำสวน เป็นต้น มีการจัดทำโครงการป่าชุมชนขึ้นภายในชุมชน ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินงานตรงตามเป้าหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและสอนให้คน ในชุมชนได้เรียนรู้ถึงหลักการพึ่งตนเอง เมื่อคนในชุมชนต้องการอะไรสามารถหาได้จากในป่า เช่น เมื่อมีคนเจ็บไข้ได้ป่วยก็สามารถหาสมุนไพร มารักษาอาการป่วยได้จากในป่าไม่ต้องไปหาซื้อยาแผนปัจจุบันมาใช้ในส่วนของการผลิต การบริโภค และการค้าขายแลกเปลี่ยนจะมุ่งตอบสนอง ความต้องการในการดำรงชีพเป็นหลัก และเมื่อเหลือจาก การใช้ไว้อุปโภคบริโภคในครัวเรือนจึงจะนำไปจำหน่ายสู่ตลาดตามลำดับ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ประเวศ วะสี (2544) กล่าวว่า การพึ่งตนเองได้หมายถึง ความเข้มแข็ง ยั่งยืน เป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน เศรษฐกิจกระแสหลักควรเป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง โดยคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคม วัฒนธรรม วัฒนธรรมของประเทศใดก็มีจุดแข็งของประเทศนั้น วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจวัฒนธรรมจึงเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐาน ความเข้มแข็งของตนเอง เศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่ใช่เศรษฐกิจที่คำนึงถึงเงินโดดๆ แต่เป็นเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงเป็นบูรณาการกับจิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และการเมืองไปพร้อมกัน

และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531, หน้า 27-38) กล่าวว่า การพึ่งตนเองจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการผลิตแบบพอมีพอกิน ไม่พึ่งพาเทคโนโลยี ไม่ปลูกพืชเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่มุ่งทำการเพาะปลูกเพื่อให้ได้อาหารและปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีพ ส่วนที่เหลือจากการบริโภคจึงจะนำไปขาย ซึ่งการกลับไปสู่การผลิตเพื่อพึ่งตนเองนั้น ต้องทำควบคู่ไปกับการศึกษาที่มุ่งเน้นการ

ถ่ายทอดความรู้ และอุดมการณ์ อันเหมาะสมแก่วิถีชีวิตแบบพึ่งตนเอง รวมทั้งการเรียนรู้ศักยภาพชุมชนของตนเอง เพื่อที่จะสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้

2) การพึ่งตนเองทางด้านสังคม การดำรงชีวิตของคนในชุมชนจะเป็นลักษณะที่เรียบง่ายและอยู่ภายในชุมชนของตนเอง มีความเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน หาเช้ากินค่ำ มีความรักพวกพ้องของตน ไม่ค่อยวุ่นวายกับสังคมภายนอกมากนัก มีการแบ่งปันสิ่งของต่างๆ และอาหารการกินให้แก่บ้านใกล้เรือนเคียง สามารถพึ่งพาอาศัยเพื่อนบ้าน มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ ร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน และภายนอกชุมชน จะให้ความเคารพ เชื่อถือ และปฏิบัติตามผู้นำของกลุ่มตนเอง ให้ความสำคัญเคารพนับถือผู้เฒ่าผู้แก่ และบรรพบุรุษ การประพฤติปฏิบัติของคนในชุมชนจะถือปฏิบัติตามสิ่งที่บรรพบุรุษปฏิบัติสืบต่อกันมา เพราะมีความเชื่อกันว่าเป็นสิ่งที่ดีปฏิบัติตามแล้วจะเกิดผลดี สอนให้ประพฤติตนเป็นคนดีและยังใช้ ความเชื่อของบรรพบุรุษเพื่อควบคุมความประพฤติ ของคนในชุมชน ซึ่งความเชื่อของคนในชุมชน ก็ไม่ได้มีความขัดแย้งหรือสร้างความเดือดร้อนกับสังคมในยุคปัจจุบัน นอกจากนั้นมีการประสานความร่วมมือกันของคนในชุมชนในการทำงานต่างๆ และมีการสื่อสารระหว่างกันเมื่อต้องทำงานร่วมกันในชุมชน

Civic Engagement พัทธัม ได้เชื่อมโยงให้เห็นถึงความสำคัญของการตระหนักถึงภาระหน้าที่ที่แต่ละคนพึงมีต่อสังคมของตน โดยมีจิตใจมุ่งมั่นที่จะเข้าไปช่วยกิจการสาธารณะต่างๆ ซึ่งเรียกลักษณะนี้ว่า Civic Engagement ได้อธิบายคำนี้ว่า เป็นกระบวนการที่ทำให้ประชาชนพลเมืองหรือตัวแทนที่เขาไว้วางใจให้ใช้อิทธิพล, มีส่วนร่วม และควบคุมเรื่องของส่วนรวม เราจะพบกระบวนการนี้ในทุนทางสังคม โดยผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน และกระบวนการที่เขาเต็มใจเข้าไปเกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ดี หรือกล่าวโดยทั่วไปว่า Civic Engagement นำไปสู่ทุนทางสังคมและความสำเร็จทางการพัฒนา ผ่านช่องทางการมีปากเสียงของประชาชน, ผ่านตัวผู้แทนประชาชนและการรับผิดชอบ (accountability)

และสอดคล้องกับแนวคิดของ แนวคิดของ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2557, หน้า 131) ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาชุมชนใน หนังสือ “แปรถิ่นเปลี่ยนฐาน” : สร้างการปกครองท้องถิ่นให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตย พบว่า ความสำเร็จของการพัฒนาซึ่งรวมถึงการจัดบริการสาธารณะ (Public Service) ใน “ชุมชนท้องถิ่น” ที่มีความรับผิดชอบ ความเสียสละ และความมุ่งมั่นที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองมีความสามัคคีซึ่งกันและกัน มีสำนึกต่อการสร้างสาธารณะประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองที่เรียกสั้นๆ ว่า “สาธารณนิยม” (Republicanism) ซึ่ง “พลเมือง” จะมีโอกาสเข้ามามีบทบาทมากในการพัฒนา “ชุมชนท้องถิ่น” ในพื้นที่ (Area) ที่มีขนาดเล็กมากกว่าขนาดใหญ่ ในหนังสือแปรถิ่นเปลี่ยนฐาน

3) การพึ่งตนเองทางด้านวัฒนธรรมประเพณี มีขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมที่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิต และการอยู่ร่วมกันในชุมชน มีอุดมการณ์ร่วมกันของชุมชนในการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการฟื้นฟูอนุรักษ์และสืบสานขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม และการละเล่นพื้นบ้านดั้งเดิมของคนในชุมชน เช่น มีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้และวัฒนธรรมขึ้น ในชุมชน และยังมีศูนย์พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน เพื่อเป็นการเผยแพร่ อารงรักษาภาษา ประเพณี และวัฒนธรรมมิให้สูญหายไป นอกจากนั้นยังมีค่านิยม และคติความเชื่อต่างๆ เป็นของตนเอง ส่วนการศึกษาตัวแบบการจัดการชุมชนพึ่งตนเอง ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การมีจิตสำนึกในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนอย่างรู้คุณค่า และเข้าใจ มีการจัดการทรัพยากรน้ำ ดิน ป่าไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการจัดการปัญหาทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ตรีภูมิ สังข์ทอง เรื่อง การพึ่งตนเองของศูนย์เรียนรู้ตำบลอ่างทอง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัด นครสวรรค์ (มหาลัยราชภานุ นครสวรรค์, 2559) ผลการวิจัยพบว่า ศูนย์เรียนรู้ตำบลอ่างทองมี ลักษณะการพึ่งตนเองมีและประเด็นที่ชัดเจน 2 ประเด็น เช่น 1) พัฒนาการที่ส่งผลของการพึ่งตนเอง เช่น ความเป็นเจ้าของมีการตัดสินใจร่วมกัน มีการจัดการทรัพยากรมี ความเป็นอัตลักษณ์และมีการกำหนดเป้าหมายและจุดมุ่งหมายร่วมกัน 2) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองของ ศูนย์เรียนรู้ตำบลอ่างทอง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ เช่นปัจจัยภายใน เช่น ผู้นำและกรรมการ, แผนยุทธศาสตร์, การพัฒนาแผนกิจกรรม และปัจจัยภายนอก เช่น นโยบายของรัฐ , การส่งเสริมของภาครัฐ, การร่วมมือ เครือข่ายภายนอก

สุธรรม ธรรมทัศนานนท์ (2542) ศึกษาเครือข่ายทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน พบว่า การเกิดขึ้นของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม เพื่ออนุรักษ์ป่าชุมชน มีขึ้นเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อชุมชน โดยมี

การช่วยเหลือเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกัน มีปฏิสัมพันธ์โดยผ่านประเพณีพิธีกรรมศาสนาและสถาบันต่างๆ ภายในชุมชนจึงเกิดการเรียนรู้พูดคุยปรึกษาหารือและเกิดความตระหนักและรับรู้ถึงปัญหาต่างๆ ที่ต้องช่วยกันคิดและแก้ไขทั้งนี้ยังมีการติดต่อสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอก เพื่อทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ด้วย การเกิดขึ้นของเครือข่ายทางสังคมขององค์กรป่าชุมชนข้างต้น

และสันติ พัฒน์พันธุ์ (2562) ศึกษา การมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการบริหารการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า การพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการใช้ภูมิปัญญา ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรเข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้น โดยกำหนดนโยบายในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ให้สอดคล้องกับปัญหา ความต้องการของชุมชน และภาคประชาสังคม โดยเน้นให้ชุมชนสามารถจัดกิจกรรมบริหารการท่องเที่ยวโดยชุมชน สร้างการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวระหว่างชุมชนกับนักท่องเที่ยวให้น่าสนใจมากขึ้น และควรมีการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับชุมชนนักท่องเที่ยว และคนรุ่นหลังสืบทอดต่อไป

กลยุทธ์การบริหารจัดการและการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการบริหารจัดการชุมชนให้เกิดความยั่งยืน

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้ พบแนวทางและวิธีการต่างๆ ที่จะนำไปสู่การจะสร้างให้ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้นั้น จึงขอสรุปการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการบริหารจัดการชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ดังนี้

1. การสร้างและพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชน เครือข่ายทางสังคม ในอดีตชุมชน เคยประสบปัญหาจากการตัดไม้ทำลายป่า การทำเกษตรแบบปลูกพืชเชิงเดี่ยว ส่งผลให้เกษตรกรต้องซื้อปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้าเพื่อเพิ่มผลผลิต ทำให้เกษตรกรมีหนี้สิน มีปัญหาสุขภาพจากสารเคมี คนชุมชนจึงหันกลับมาพลิกฟื้นการเกษตรของตนเองด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการปลูกพืชแบบผสมผสาน โดยไม่ใช้สารเคมี และมีกรรมกร่วมกลุ่มกันแก้ปัญหาโดยการทำน้ำหมักชีวภาพ ทำการเกษตรอินทรีย์แบบลงแขกหมุนเวียนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งยังมีการนำแผนแม่บทชุมชนมาใช้ขับเคลื่อนชุมชน เข้ามาส่งเสริมสร้างความร่วมมือกับทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ เอกชน ประชาชน ให้การสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณ วิชาการ วัสดุอุปกรณ์ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนา ต่อยอดอาชีพเพิ่มขึ้น โดยเน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา ด้วยการส่งเสริมให้คนในชุมชนมีการศึกษาในทุกระดับทั้งในระบบและนอกระบบส่วนผู้สูงอายุได้ส่งเสริมให้มีการดูแลสุขภาพกายและใจอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีการค้นหาแกนนำชุมชน และพัฒนาศักยภาพแกนนำเพื่อให้สามารถบริหารจัดการชุมชนตนเอง โดยการสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกด้วยกันผ่านเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การส่งไปอบรม การศึกษาดูงาน การร่วมประชุม การเป็นวิทยากร และการฝึกปฏิบัติจริง รวมทั้งส่งเสริมให้ผู้นำเข้าไปมีบทบาทใน การเป็นคณะกรรมการกลุ่มหรือกิจกรรมกลุ่มต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมสำหรับการ พัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและเกิดความยั่งยืน รวมทั้งยังมีการยกย่องผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ ปราชญ์ชาวบ้านให้เป็น บุคคลสำคัญของชุมชน โดยมีรายชื่ออยู่ในทำเนียบของชุมชน และให้บุคคลเหล่านั้นนำความรู้มาถ่ายทอด แลกเปลี่ยนแก่สมาชิกในชุมชน

2. การสร้างการมีส่วนร่วม โดยแกนนำชุมชน องค์กรชุมชน ใช้การทำงานแบบเข้าถึง เข้าใจ และต้องสื่อสารให้ประชาชนรู้เรื่อง โดยเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น รับฟังปัญหาของประชาชน สร้างความตระหนักให้กับคนในชุมชน ในการเริ่มคิดที่จะพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง และสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนทุกภาคส่วนทั้ง บ้าน วัด โรงเรียน ส่วนราชการ ชุมชน ในทุกกระบวนการ ตั้งแต่ การร่วมค้นหาสาเหตุปัญหา ร่วมวางแผนหาแนวทางดำเนินการ จนนำไปสู่การร่วมรับผลประโยชน์ โดยใช้เวทีประชาคมเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน อีกทั้งยัง มีการค้นหาแกนนำชุมชนรุ่นใหม่โดยเปิดโอกาสให้เยาวชนหรือผู้นำกลุ่มต่างๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชนในรูปของการเป็นจิตอาสา เป็นผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลง เป็นนักปฏิบัติการมาร่วมปฏิบัติงานชุมชน ร่วมกัน เช่น การให้คนหนุ่มสาวเข้าไปเป็นกรรมการกลุ่มอาชีพ การจัดเวรยามดูแลความสงบเรียบร้อยในชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมกีฬาตำบล การให้อ่านาประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจ การลงมติในประเด็นสาธารณะต่างๆ ของชุมชน หรือการส่งไปอบรม ศึกษาดูงาน เพื่อให้มีประสบการณ์ด้านต่างๆ แล้วนำมาถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

3. การสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ในระยะแรกๆ ของการพัฒนาชุมชนจะมีการพูดคุยผ่านเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการบ่อยครั้ง จนคนในชุมชนเริ่มรับรู้ เข้าใจกระบวนการพัฒนาชุมชน และเห็นความสำคัญในการพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน โดยการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงรัชกาลที่ 9 มาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งปัจจุบันชุมชนได้ใช้เวทีการประชุมประจำเดือนเป็น

เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แทน ซึ่งจัดขึ้นเดือนละ 1 ครั้ง ทุกๆ วันที่ 5 ของเดือน ในรูปแบบเวทีรับฟังความคิดเห็นและร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างคนในชุมชน และเครือข่ายทางสังคมทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน รวมทั้งยังมีการสอดแทรกกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ ส่งผลให้คนในชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารมากขึ้น รู้เท่าทันสถานการณ์ ได้ร่วมกันคิดและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน อีกทั้งยังเป็นการให้และการรับรู้ถึงการระดมทรัพยากรเพื่อให้การดำเนินงานของชุมชนบรรลุตามเป้าหมาย และเกิดความไว้วางใจระหว่างสมาชิกในชุมชน

4. การค้นหาทุนในชุมชน จากการที่ชุมชนมีการทำแผนแม่บทชุมชน ทำให้มีการวิเคราะห์ ศักยภาพและค้นหาทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนอย่างจริงจัง โดยพบว่า ชุมชนมีทุนทางสังคมที่หลากหลายที่สามารถนำมาเสริมสร้างขีดความสามารถให้กับชุมชนได้ จึงมีการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการบริหารจัดการให้เกิดประโยชน์กับคนในชุมชนให้มากที่สุด รวมทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ปล่อยให้อยู่อยู่กับชุมชน และยังส่งผลให้ชุมชนได้หันกลับมาทบทวนการดำรงชีวิต ภูมิปัญญา ทรัพยากรของชุมชน โดยชุมชนยังมีการปรับตัว และรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน โดยการสร้างสภาพแวดล้อมในชุมชนให้มีความพร้อมทั้งด้านสาธารณูปโภค และสิ่งอำนวยความสะดวก

5. การทดลองนำมาปฏิบัติ เมื่อคนในชุมชนมีการคิดค้นนวัตกรรม ทักษะ ความรู้ใหม่ ๆ จะนำมาทดลองปฏิบัติ ลองผิดลองถูกด้วยตนเองกันก่อน แล้วจึงจะส่งเสริมให้คนในชุมชนนำไปทดลองใช้ ทดลองปฏิบัติอย่างเป็นทางการ รวมทั้งยังมีการนำทักษะ ความรู้ไปพูดคุยแลกเปลี่ยนระหว่างกันผ่านเวที ประชาคม เพื่อติดตามประเมินผลกิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องโดยการถอดบทเรียนเพื่อสะท้อนผลแล้วนำมาปรับปรุงจนได้เป็นแนวปฏิบัติที่ดี (Best Practice) ของชุมชนในแต่ละกิจกรรม เช่น การทดลองทำน้ำหมักชีวภาพ การนำสมุนไพรที่มีในธรรมชาติมาทดลองและใช้ในครัวเรือน

6. การขยายผลต่อยอด ชุมชนจะนำทักษะ ความรู้ที่ผ่านการทดลอง การปฏิบัติไปขยายผล ต่อยอดไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ ในรูปของการรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพ การถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนในชุมชน และภายนอกชุมชน หรือการสอนเยาวชนในโรงเรียน การเป็นวิทยากรให้กับผู้มาศึกษาดูงาน หรือการรื้อฟื้นสิ่งที่ดีที่หายไปจากชุมชนกลับมาใช้ประโยชน์เช่น การฟื้นฟูเกษตรแบบดั้งเดิมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นระบบเกษตรที่ผลิตอาหารด้วยความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ เน้นการปรับปรุงบำรุงดิน หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี การผลิตปุ๋ยชีวภาพ การผลิตที่สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติ การหมุนเวียนธาตุอาหาร การปลูกพืชแบบผสมผสาน การสร้างพลังงานทดแทนจากแก๊สชีวภาพ และน้ำมันไบโอดีเซล เป็นต้น

7. การสร้างศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน ชุมชนได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เพื่อใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติจริงของคนในชุมชน การถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน การจัดการองค์ความรู้ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ การบริหารจัดการ รวมทั้งยกระดับความรู้และ ต่อยอดไปสู่กิจกรรมต่างๆ เพิ่มขึ้น โดยอยู่ภายใต้ การบริหารจัดการของคณะกรรมการชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ตัวแทนจากผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน อาสาสมัคร เป็นต้น ซึ่งคณะกรรมการจะร่วมกันวางแผน ดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ที่กำหนดไว้ และบริหารจัดการศูนย์การเรียนรู้ให้สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยคำนึงถึงพื้นฐานของชุมชน พื้นฐานของสังคม วัฒนธรรม การจัดการชุมชนโดยการนำศักยภาพของชุมชน หรือทุนทางสังคมมาใช้โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ผู้นำจากทุกภาคส่วนที่มาร่วมกันในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ โดยมีศูนย์ประสานงานองค์การชุมชนเป็นองค์กรกลางในการขับเคลื่อนกิจกรรม สร้างเศรษฐกิจในชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการพึ่งตนเอง

ข้อเสนอแนะ

การพัฒนาชุมชนในมิติใหม่ควรให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง ในที่นี้ขอเรียกว่า “ท้องถิ่นนิยม” โดยภาครัฐเข้าไปมีส่วนร่วม โดยการกำหนดนโยบายที่เป็นการเสริมสร้างพลังให้ชุมชนมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง โดยที่กำหนดแผนชุมชนให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนสามารถจัดการแก้ไขปัญหาด้วยภูมิปัญญาที่มีอยู่ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชน จนนำไปสู่การลดการพึ่งพาจากภายนอก ชุมชนมีทุนทางสังคมทั้งด้านทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ทุนวัฒนธรรมภูมิปัญญาและทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมครบทุกด้านอยู่ในชุมชน ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น

สถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรเป็นผู้เข้ามาศึกษาในเรื่องของทุนทางสังคมในด้านต่างๆ อย่างจริงจัง และนำทุนที่เป็นทรัพยากรเชื่อมโยงเอาความรู้มาสู่ระดับการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษา จนกระทั่งถึงระดับอุดมศึกษา ปลูกฝัง สร้างจิตสำนึกให้กับเด็กและเยาวชนให้มีความรักถิ่นฐานบ้านเกิด และชุมชนเป็นสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนา เป็นแหล่งศึกษาดูงานทางด้าน วิชาการ ประกอบกับชุมชนในตำบล มีสถานที่ท่องเที่ยวเชิงเกษตรและศิลปวัฒนธรรมมากมาย ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงวัฒนธรรม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรนำเอาเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการจัดทำแผนที่ ทุนทางสังคม ที่สามารถเผยแพร่ไปสู่ระดับประเทศ และต่างประเทศได้ และเชื่อมโยงการพัฒนา กับชุมชนอื่นๆ ทั้งตำบล เพื่อเป็นแหล่งศึกษาดูงานและแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร และเชิงศิลปวัฒนธรรม การดำเนินนโยบายทุนทางสังคมที่จะเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะเป็นเรื่องของการสร้างค่านิยมในการรักท้องถิ่น ถิ่นฐานบ้านเกิด ดังนั้น จึงต้องได้รับความร่วมมือจากทั้งภาคประชาชน ชุมชน อำเภอ จังหวัด และประเทศ ภาครัฐควรกำหนดนโยบายที่กระตุ้นให้ชุมชนเกิดการจัดการความรู้ โดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาที่มีอยู่แล้วในชุมชน ผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ผสมผสานและยกระดับให้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้จริง

จากการศึกษาค้นคว้ามีข้อเสนอแนะต่อชุมชนเพื่อให้มองเห็นถึงมุมมองในด้านอื่นๆ ของชุมชนเพื่อจะนำไปสู่การพัฒนาในด้านต่างๆ ต่อไป ดังนี้

1. ชุมชนควรพัฒนาให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ เพราะจะทำให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสมาชิกในชุมชน นอกจากกิจกรรมในชุมชนได้ดำเนินอยู่แล้ว ชุมชนควรกระตุ้นความคิดของสมาชิก สร้างกิจกรรมที่เกิดการเรียนรู้ให้มากขึ้นทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน และสร้างความร่วมมือในลักษณะเครือข่ายที่หลากหลาย เพื่อทำให้เกิดความรู้ใหม่ที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนต่อไป

2. ชุมชนต้องดำรงทุนทางสังคมภายในชุมชนให้ยังคงอยู่และมีความยั่งยืน โดยอาจจัดกิจกรรมที่มีความหลากหลายอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะทำให้เกิดการเชื่อมโยงประสาน การช่วยเหลือเกื้อกูล ความไว้วางใจ ความผูกพัน และความเข้มแข็งของเครือข่ายทางสังคม เพราะการมีทุนทางสังคมเสมือนเครื่องมือที่อำนวยความสะดวกให้การทำงานร่วมกันของคนในชุมชนเป็นไปอย่างราบรื่นและประสบความสำเร็จ

3. ชุมชนควรจัดเวทีระดมความคิดเห็นหรือเวทีสำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสนพบปะพูดคุย การจัดกิจกรรมเหล่านี้จะช่วยกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

4. ชุมชนควรมีการสรุปบทเรียน ถอดบทเรียน จากการทำงานต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เพื่อประเมินผลการปฏิบัติงานที่ผ่านกระบวนการกลุ่ม และวางแผนการดำเนินงานในอนาคต ซึ่งจะทำให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

5. ชุมชนควรนำเสนอสร้างเศรษฐกิจภายในชุมชน ผู้วิจัยขอใช้คำว่า “หลั่นล้า โอโคโนมิ” คือ เอาสิ่งดีๆ ที่มีอยู่ในชุมชน มาเป็นจุดขาย เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ชุมชนแห่งการท่องเที่ยว ให้นักท่องเที่ยว หรือผู้ที่ชื่นชอบวิถีชีวิตแบบชุมชนบ้านเรา เข้ามาท่องเที่ยวแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำให้เกิดรายได้หมุนเวียนในชุมชน

6. นโยบายในการพัฒนาประเทศของรัฐบาลแต่ละสมัย อาจทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบ แต่ชุมชนจะอยู่อย่างยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อ มีความสามารถในการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตามชุมชนจะต้องรักษา “ท้องถิ่นนิยม” ที่ดีงามให้คงอยู่สืบทอดให้รุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). *การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์
- ตรีภูมิ สังข์ทอง .(2559). *การพึ่งตนเองของศูนย์เรียนรู้ตำบลอ่างทอง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์*.
(รายงาน ผลการวิจัย). มหาลัษราชภัฏนครสวรรค์
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ .(2542). *สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการการเผยแพร่และส่งเสริมการพัฒนา.
- ประเวศ วะสี. (2544). “เศรษฐกิจพอเพียง: ข้อเสนอสู่การปฏิบัติ” ใน *มิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง*.
กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- สันติ พัฒน์พันธุ์ (2562). การมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการบริหารการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น.
วารสารนวัตกรรมการบริหารและการจัดการ, 7(3), 1-11.
- สรวิชัย เย่าตัก. (2547). *การศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคม ค่าใช้จ่ายและเหตุผลสำหรับการตัดสินใจเข้าศึกษาของนักศึกษาปริญญาตรีสถาบันราชภัฏกาฬสินธุ์*. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุวรรณี คำมั่น และคณะ. (2551). *สู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน*. การสัมมนาวิชาการประจำปี 2551 จัดโดย มูลนิธิ
ชัยพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และมูลนิธิ สถาบันการวิจัยเพื่อการพัฒนา
ประเทศไทยวันที่ 29-30 พฤศจิกายน 2551 ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ ซิตี้จอมเทียน ชลบุรี.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. *รายงานผลการสัมมนาระดับชาติ การพัฒนาทุนทางสังคม หนทางสู่
ความยั่งยืนของประเทศไทย*. วันพฤหัสบดี ที่ 13 พฤษภาคม 2547 ณ โรงแรมมิราเคิลแกรนด์คอนเวนชั่น
กรุงเทพมหานคร.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2552). *แปรถิ่น เปลี่ยนฐาน : สร้างการปกครองท้องถิ่นให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตย*.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Bourdieu, P., and L. P. D. Wacquant. (1992) *An Invitation to Reflexive sociology*.
Chicago: University of Chicago Press.
- Robert D. Putnam , (2002) *Making Democracy Work : Civic Traditions in Modern Italy* (1993).